

בס"ד אלון שבות , כ"א בשבט תשס"ח

28 בינואר 2008

מ"המכון להכשרת מורים" ל"מכללת הרצוג" -

על ייסודו והתפתחותו של המכון

הכשרת מורים בני הישיבה – תחרות או השלמה;

לחינוכם של תלמידי ישיבת "הר עציון"

ד"ר יהודה שורץ – מחזור א'

א. הקמת המכון

מחסור במורים למקצועות היהדות בשלהי שנות השישים של המאה העשרים הביא את אנשי משרד החינוך להקים מסגרות להכשרת מורים בישיבות. במסגרות אלה שולבו לימודי הקודש הישיבתיים עם עיסוק בהכשרה להוראה. יוזמה זו עלתה בקנה אחד עם המגמות החינוכיות של ישיבות ה"הסדר", שחתרו להעמדת בני תורה בעלי שיעור קומה, החדורים תחושת אחריות לחברה ולעם, שראו בשדה החינוך וההוראה תחום פעולה חשוב.

מגעים בין נציגי משרד החינוך ובין ראשי ישיבות "הר עציון" באלון שבות - הרב יהודה עמיטל והרב אהרן ליכטנשטיין - הביאו לייסוד תוכנית לימודים זו שנתית לבוגרי הישיבה. התוכנית יועדה לבחורים ששהו ארבע שנים בין כותלי הישיבה, ומטרתה הייתה להכשירם להוראת מקצועות היהדות בבתי הספר הדתיים.

המגעים התקיימו בשנת תשל"ב, שבה הגיעו תלמידי המחזור הראשון של ישיבת "הר עציון" לסוף תקופת ה"הסדר"¹. לקראת שחרור המחזור הראשון של הישיבה מהשירות ב"הסדר", החליטו ראשי הישיבה לייסד תוכנית שתאפשר לבחורים המבקשים להמשיך ללמוד בישיבה להשתלב גם בתוכנית להכשרת מורים. השנה הראשונה של לימודי המכון הייתה שנת הלימודים תשל"ג. בתוכנית השתתפו כחמישה עשר בחורים מתלמידי המחזור הראשון של ישיבת "הר עציון". על ניהול התוכנית הופקדו ד"ר מאיר בראייר, והרב יהודה שביב היה הממונה על הקשר עם הישיבה. בשנים הבאות עבר ניהול המכון לרב שביב באופן מלא. לקראת שנת הלימודים תשל"ד, נרשמו תלמידי המחזור השני לתוכנית, והייתה כוונה להרחיב את פעילות ההכשרה ולשלב את תלמידי שני המחזורים בקורסים שונים. מלחמת יום הכיפורים, שפרצה בתשרי תשל"ד, טרפה את הקלפים, וגרמה להפסקה ארוכה בלימודים. הלימודים התחדשו בשנת תשל"ה, ויועדו לשלושה מחזורים: המחזור הראשון והמחזור השני שהשלימו את החסר; והמחזור השלישי שהתחיל את לימודיו. כותב שורות אלה נמנה עם הלומדים במחזור הראשון. בשלהי שנת תשל"ה הצטרף הכותב לצוות המפעיל את המכון, ומאז ועד היום הוא שותף לפעילותו העניפה (בתור מנהל המכון משך כעשרים שנה, ובתור מפקח על המכללה משך כעשר שנים).

¹ באותן שנים מסלול ה"הסדר" היה מסלול של ארבע שנים: בסיום כיתה י"ב התגייסו התלמידים לטירונות של ארבעה חודשים, ואחריה הגיעו לישיבה ללימודים מחודש כסלו, ועד חודש תשרי שאחריו. לאחר מכן שבו התלמידים לצבא לחצי שנה של אימון מתקדם, ושוב חזרו לישיבה לחצי שנת לימודים. בשנה השלישית שרתו התלמידים שרות פעיל של מספר חודשים, וחזרו לישיבה. בסופו של חשבון, המסלול כולו ארך, כאמור, ארבע שנים, שמתוכן שרתו התלמידים בצבא כארבעה עשר חודשים.

ב. תוכנית הלימודים בראשיתה

תוכנית הלימודים שילבה לימודים תורניים עם לימודים פדגוגיים. הלימודים הישיבתיים מילאו את עיקר יומו של התלמיד, והושם דגש על לימוד עצמי מודרך בתורה שבעל פה - בעיון ובבקיאות. פרק זמן משמעותי הוקדש גם לשיעורי תנ"ך, במגמה להקנות בקיאות ויכולת העמקה בספרי התנ"ך; וכמו כן התקיימו שיעורים במחשבת ישראל. בנוסף לאלה, כללה תוכנית הלימודים גם קורסים במבוא למקרא ולתורה שבעל פה, בלשון עברית, בפסיכולוגיה, בתורת החינוך וההוראה ובדרכי הוראת מקצועות הקודש. להרחבת אופקים, התקיימו שיעורי העשרה אחדים בנושאים מתחומי מדעי הטבע והחברה.

חלק נכבד מן התוכנית הפדגוגית הוקדש לעבודה מעשית. זו התקיימה במוסדות שונים, במטרה להפגיש את התלמידים עם מגוון מוסדות לימוד ומגוון אוכלוסיות תלמידים.

כאמור, התוכנית בראשיתה הייתה דו-שנתית. משרד החינוך הכיר בארבע שנות ה"הסדר" כשנת לימודים ראשונה, ודרש השלמה של שנתיים נוספות, לקבלת תואר מורה מוסמך בכיר, כפי שהיה מקובל בשאר הסמינרים למורים בארץ. התקציב שקיבל המכון ממשרד החינוך היה אף הוא לשנתיים בלבד.

בראשית שנות השמונים הכיר משרד החינוך בצורך לתקצב את התוכנית במשך שלש שנים. תלמידי הישיבה החלו ללמוד במכון בשנת לימודים הרביעית, ולמדו, כאמור, שלוש שנים (רביעית - חמישית - שישית).

בשלהי שנות השבעים הצטרפו ללומדים במכון גם תלמידי ישיבות אחרות: מימית, מאור עציון ומקרית ארבע.

ג. הרחבת פעילותו של המכון

פעילותו של המכון הלכה והתפתחה עם השנים בתחומים רבים: התלמידים הוכשרו לא רק במקצועות תנ"ך ותורה שבעל פה, אלא גם במחשבת ישראל, בלשון עברית ובלימודי ארץ ישראל; התלמידים הוכשרו להוראה בחטיבות ביניים ובבתי ספר יסודיים, ולא רק ביישובות; התלמידים הוכשרו להוראה לבנים ולבנות, בבתי ספר דתיים, בבתי ספר ממלכתיים, ואף בבתי ספר בחו"ל (בתוכנית "מורים ושליחים לגולה"). בנוסף להכשרת מורים בני יישובות, החל המכון להפעיל גם מרכז השתלמות למורים בפועל, ואילו התקבצו מורים ממוסדות שונים במערכת החמ"ד. את תוכנית הלימודים הארעית והמצומצמת החליפה תוכנית לימודים כוללת ושיטתית, שהקיפה את עולם הלימודים של פרחי ההוראה, הן בתחום התורני והן בתחום החינוכי.

סגל המרצים של המכון כלל הן רבנים ואנשי בית מדרש, והן אנשי אקדמיה. הוראת מקצועות ההתמחות (תנ"ך, תורה שבעל פה ומחשבת ישראל) התבצעה על ידי רמי"ם ומורים בעלי רקע תורני נרחב; בעוד שהוראת המקצועות הפדגוגיים התבצעה על ידי מורים בעלי כישורים פדגוגיים ורקע אקדמי. ההדרכה הפדגוגית התבצעה על ידי מורים ותיקים, שמכוח ניסיונם סייעו לעמיתיהם הצעירים בצעדיהם הראשונים בתחום החינוך.

ההכשרה הפדגוגית במכון צריכה הייתה להיות מתומצתת ויעילה, אך בד בבד מגוונת ופלורליסטית. המכון הציע לתלמידים תוכניות לימודים מגוונות, אמצעי עזר שונים, ושאר כלים חינוכיים המתאימים לתפקידיהם. המבנה המודולרי של ההכשרה קידם את הלומדים במכון, איש איש על פי רמתו וציפיותיו.

בהתחשב בתוכנית ההכשרה הארוכה, הוענקה לתלמידים תעודת הוראה המסמיכה אותם להורות תורה שבעל פה עד כתה י"ב, ותנ"ך ומחשבת ישראל עד כיתה י'.

ד. אתגרים חינוכיים וערכיים

מטבע הדברים, הכשרת המורים מקרב בני הישיבות כרוכה הייתה באתגרים חינוכיים שונים. כך, למשל, בכל מערכת הכשרה להוראה קיים מתח בין לימוד מקצוע ההתמחות ובין העיסוק בפדגוגיה ובעבודה מעשית. מתח זה התעצם בקרב תלמידי הישיבה. התלמידים ראו עצמם משועבדים בראש ובראשונה לתוכנית הלימודים הישיבתית, ובעיקר ללימוד הגמרא בעיון ובבקיאות. לפיכך, התייחסו התלמידים לכל רגע של פרישה מהלימוד כ"ביטול תורה".

העדפת הלימוד של המקצועות התורניים לא נבעה רק מעניין גדול יותר, או מיוקרה של לימודים אלה; אלא גם, ואולי בעיקר, מהחינוך הישיבתי הקובע כי "תלמוד תורה כנגד כולם". ברור לכל בר בי רב, כי אין להיבטל מתלמוד תורה אלא למען מטרות חשובות ביותר, ואף זאת בצורה מבוקרת וזהירה.

תוכנית הלימודים של המכונים התורניים, שהתפרסמה על ידי משרד החינוך בשנת תשמ"ג, זכתה לביצוע מוצלח הודות להסכמה שקיבלה מראשי ישיבות ומר"מים. הרבנים ראו את התוכנית כתואמת את מבנה הלימודים הישיבתי. בתוכנית ההכשרה נעשו פשרות רבות במישור הפדגוגי, והוצגו דרישות מצומצמות, יחסית למקובל בתוכניות הכשרה רגילות, בתחום ההכשרה המעשית. המגמה הייתה להתאים את התוכנית לתלמידי הישיבה, כך שמחד גיסא לא תפריע ללימודיהם בישיבה, אך מאידך גיסא תספק את הדרישות להכשרה מקצועית ראויה לשמה.

מציאות זו חייבה לשקול בזהירות רבה את הנושאים הנכללים במערכת ההכשרה הפדגוגית ואת בחירת המורים, כדי שהבחורים יקבלו בזמן קצר את הידע והכישורים הנחוצים ביותר.

האמירה הקובעת כי תלמיד חכם היודע ללמוד - חזקה עליו שידע גם ללמד, מושרשת במעמקי התודעה הישיבתית. אמירה זו הכבידה מאוד על תהליך ההכשרה. תלמיד הישיבה חש כי דרכו סלולה לפניו; די לו שיכיר היטב את הסוגייה, ולא יקשה עליו להורותה, אם יידרש לכך.

במכון למדו המורים הצעירים, כי מלאכת ההוראה חוכמה היא, חוכמה הצריכה לימוד. הנחלת ידיעה זו דרשה שינוי תפיסה הן במישור הרציונלי והן במישור הרגשי. כמובן, התלמיד התקשה להשתחרר מתודעה זו כל זמן שהצוות החינוכי בישיבה המשיך להטיף לה.

אתגר נוסף בהכשרת המורים נבע מכך שהשאיפה לחברה אליטיסטית, למסגרת שהיא "בית ועד לחכמים", עמדה במרכז מערכת הציפיות של בני הישיבה. ברם, החברה הרגילה היא חברה הזקוקה ל"בית הפתוח לרווחה", אשר בו מקריבים את ההתפתחות האישית בתלמוד תורה למען הנחלתה לכלל. הפער בין הרצון לקבל, ולעלות במעלות התורה והיראה, ובין הצורך לתת, להשפיע ולחנך, הוא פער שקשה מאוד לגשר עליו. פער זה בלט הן במהלך ההכשרה במכון, והן בהפניית הבוגרים להוראה.

אתגר מסוג שונה לחלוטין קשור ליחס שבין קודש וחול. מטבעה של ההכשרה להוראה, שהיא מחייבת לימודים כלליים, השכלה כללית ועיון בספרות מקצועית. ההכשרה להוראה הביאה למפגש של הלומדים עם ספרות ביקורתית (במקצועות כמו מבוא למקרא או מבוא לתורה שבעל פה), עם מורים מהעולם האקדמי

(במקצועות כמו לשון עברית, פסיכולוגיה ופילוסופיה של החינוך), ועם מכשור מודרני (כמו טלויזיה, וידאו, מחשבים ועוד). כל אלה לא תמיד התיישבו עם עולמה של תורה, כפי שהתגבש בישיבה. חוסר זהירות של מורה, עיון בלתי מודרך בספרים מסוימים, או שימוש בלתי מבוקר במכשירים שונים, עשויים היו ליצור התנגשות חזיתית עם המערכת החינוכית בישיבה. התנגשות כזו עלולה הייתה לערער את תהליך ההכשרה כתוצאה מחוסר אָמון, מניכור, או אף משלילה ומפסילה של מרכיבים מסוימים בתהליך ההכשרה.

המתחים והניגודים שנסקרו לעיל נתנו את אותותיהם בעיצוב קשרי הגומלין בין המכון והישיבה. היו אלה יחסים של קרוב ודחייה, אהבה והסתייגות. דיונים רבים של הצוות החינוכי בישיבה הוקדשו לבירור קשרי הגומלין הללו. היו שראו במכון כלי מבורך, והיו שראו בו גורם המזיק להתפתחות הרוחנית והתורנית של הבחורים. היו שראו את המכון כמוסד ליד הישיבה, שיש לו תפקידים חיוביים, והיו שראו בו "איום", שעלול "לבלוע" את הישיבה ולהפר את הייעוד המרכזי שלה: הצמחת גדולי תורה.

היו שראו בהשכלה הכללית הניתנת במכון הרחבת אופקים מבורכת, והיו שראו בכך ביטול תורה - פשוטו כמשמעו.

ויכוחים דומים התקיימו בהנהלת הישיבה, בין אלה שביקשו לראות במכון מסגרת המרחיבה את פעילותה של הישיבה באופן חיובי, ושיש בה אתגר לתורמים ולתומכים בה; ובין אלה שראו במכון ובהשקעה בו שיבוש היוצרות, וטשטוש ייעודה של הישיבה.

מתח זה חילחל, כמובן, גם לשיח שהתקיים בקרב התלמידים: היו כאלה ששמחו על ההזדמנות לעסוק בלימודים אחרים בצד הלימודים הישיבתיים הקלאסיים, ומצאו

בהם אתגר ותקווה. לעומתם, היו כאלה שראו בדרישות של המכון מהתלמידים עול בלתי מוצדק ובלתי אפשרי, שמזיק לבנייתם כתלמידי חכמים.

ההכרעה לכיוון החיובי, הדוגל בהתפתחות המכון והרחבת שורותיו, התקבלה, בסופו של דבר, על ידי ראשי הישיבה. חזונם הנכון וסמכותם המוסרית הכריעו את הכף לטובת מימוש האתגר של הכשרה ראויה של בני הישיבה להוראה.

בנקודה זו, ראוי להזכיר עניין נוסף. לאחר שתלמיד הישיבה החליט שהוא מבקש לעסוק בהוראה, ולעבור את תהליך ההכשרה, הוא ניצב בפני עולם המעשה כשהוא חרד לעתידו במישור הכלכלי. הבוגרים היססו להצטרף לשוק עובדי החינוך מחמת רמת השכר הנמוכה. אלה שהתבוננו בעיניים מפוכחות על עתידם ועתיד משפחותיהם, התקשו לקבל על עצמם להשתלב במערכת החינוך הקונבנציונלית, אשר בה רמת השכר נמוכה (במיוחד בבתי הספר היסודיים). וזאת לדעת, רוב הלומדים במכון יכולים היו להמשיך ולפתח קריירה בתחומים שונים, כגון: משפטים, כלכלה, חשבונאות ועוד.

גם כאן, ניכרת גדולתם של ראשי הישיבה. ראשי הישיבה הנחילו לתלמידי הישיבה בכלל, ולתלמידי המכון בפרט, את תודעת השליחות ומסירות הנפש הכרוכה בעיסוק החינוכי. הם חזרו השכם והערב על התביעה להקדיש את החיים לתורה ולחינוך, על אף הקשיים השונים הכרוכים בכך².

ה. תפקיד הישיבה במערך הכשרת המורים

² עם זאת, גם מי שלא בחר לעסוק בחינוך, קיבל עידוד לעסוק בתחומים אחרים; אך בה בעת קיבל את הצו, לתרום לחברה ככל יכולתו.

כאמור, קיומו והצלחתו של המכון היו מותנים בשיתוף פעולה מלא עם הישיבה במישור התורני והחינוכי, ובמישור המקצועי הפדגוגי. רק כאשר ההכשרה להוראה הופעלה כחלק אינטגרלי ממערכת הלימודים של הישיבה, היה לה סיכוי להצלחה. ככל שהשתתפו יותר אנשי צוות מהישיבה במערך ההכשרה, כך גדל אֶמון התלמידים בחשיבות לימודיהם.

אנשי הצוות בישיבה לקחו על עצמם אחריות להכשרת תלמידיהם להוראה בכל המקצועות התורניים. רבים מהם נתנו את הדעת על פיתוח יכולות ניתוח של סוגיות בגמרא ובתנ"ך, ועל דרישות ברורות לבהירות ולהיקף ידע, שיסייעו לתלמידים בעבודתם החינוכית.

מעורבותם של ראשי הישיבה והר"מים בלטה לא רק בשיעורים עצמם, אלא גם בליווי התלמידים בדרכם החינוכית. רבים מן התלמידים מצאו אצל רבותיהם אופן קשבת לשאלות ולהתלבטויות חינוכיות, וזכו להדרכה אישית. השתתפות זו של צוות הישיבה במערך ההכשרה השפיעה השפעה מכרעת על טיב ההכשרה.

תחושת המשבר בחינוך, שנבעה מן הקושי הברור לקיים מסגרת של חינוך לערכים ולקירוב לבבות של תלמידים למקצועות הקודש, הייתה תחושה קיומית אצל הצוות החינוכי בישיבה. תחושה זו הובילה להכרה שיש לקיים מערכת מקצועית ושיטתית, שתכין את התלמידים להתמודדות עם משימות החינוך בבית הספר הדתי ובחברה הדתית המודרנית.

הנהלת המכון סיפקה מידע רלוונטי לאנשי הצוות בישיבה, ושיתפה, במידת האפשר, את המורים והרמ"ם בתופעות שונות המלוות את עבודתם של המורים הצעירים. בפני צוות הישיבה הוצגה גם המציאות העגומה, שבה המורים העוסקים במקצועות הקודש עושים זאת בצורה בלתי מיומנת, וממילא גם בלתי יעילה. ההכשרה

המקצועית הפכה להיות עניינו של צוות הישיבה, לא פחות מעניינם של המרצים במכון.

תלמיד הישיבה חי במערכת חינוכית, אשר מכוונת לחסד, לדאגה לכלל ולאחריות ציבורית. במקביל, קולט התלמיד את חובת ההתמסרות המוחלטת ללימוד תורה. פעולות התנדבות בתחום החינוך במהלך שנות הלימודים (פר"ח, הדרכה בתנועות נוער, פעילות בגשר, מילוי מקום בבתי ספר במצוקה ועוד), הן פעולות שהתלמידים נדרשו להן ברגשות מעורבים. הצלחת פעולות אלה הייתה תלויה בהיותן מבוקרות ומודרכות. הביקורת וההדרכה סייעו הן להפקת תועלת בהכשרה להוראה, והן בהגבלת היקפן של הפעולות הנ"ל.

גם באשר להשתלבות קבועה במערכת חינוכית שדורשת דאגה לכלל ואחריות ציבורית, היה לישיבה תפקיד מכריע. בוגר הישיבה הכריע ביתר קלות לפנות לעבודה באזורי מצוקה, אם הובטח לו כי גם במקום מרוחק הוא יוכל להקים בית ועד לחכמים, וללמוד תורה בחבורה ("כולל" של אחר הצהרים או מסגרת שיעורים אחרת).

לעיל הזכרנו את התמודדותם של תלמידי המכון עם ההשכלה הכללית. התלמידים עיינו בספרות ביקורתית, ופגשו גישות ורעיונות שאינם מתיישבים עם המקובל בישיבה. מפגש זה הסתמן כסכנה, בכך שישבש את האיזון העדין הקיים בין הלימודים התורניים ובין הלימודים הכלליים. אמנם, למרות החשש מאותו מפגש, ייחס צוות המכון חשיבות רבה להרחבת האופקים של המורים לעתיד, ולמפגש שלהם עם ספרות עזר מחקרית, או עם חומר היסטורי, פילוסופי או פסיכולוגי. צוות המכון טען, כי לא תיתכן הכשרה מקצועית להוראה ללא כל אלה.

מגבשי תוכנית הלימודים של המכון, ובעיקר המורים למקצועות החול, עמדו בפני דילמה קשה: עד כמה להרחיב את ידיעות התלמידים? עד היכן ניתן להרחיק לכת בשאלות של מדע, של סתירות ושל ביקורת? היתרון בהכשרת מורים על "טהרת הקודש" היה ברור, אולם תחושת מגבשי תוכנית הלימודים הייתה שבהכשרה כזו חסר מימד משמעותי ביותר של התמודדות עם הבעיות הניצבות בפני המורים במהלך עבודתם. המכון נדרש להעמיד מורים, אשר ידעו לנצל כראוי את החומר הכללי הרלוונטי בכל מקצוע ומקצוע, ויגישו אותו לתלמידים "על טהרת הקודש". לאמור - אין אנו מוותרים על ידיעות חשובות ועל הרחבת אופקי התלמידים, אך יש לגשת לכך בדחילו ורחימו, ובצורה מבוקרת.

גם כאן, מדובר על נקודה רגישה ועדינה מאין כמותה, ובטיפולם בה - זכו אנשי המכון לליווי ולסיוע מצד הר"מים ושאר אנשי החינוך בישיבה.

1. סיום

המכון שליד ישיבת "הר עציון" פרח ושיגשג, ברוך ה', בזכות שיתוף פעולה והבנה בין גורמים שונים שהיו קשורים בו: ישיבות ה"הסדר", הנהלת האגף לחינוך הדתי והנהלת המחלקה להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך, ואנשי הצוות של המכון. הבוגרים של המכון הטביעו ומטביעים את חותמם על מוסדות חינוך רבים ברחבי הארץ והעולם.

ה"מכון" להכשרת מורים הפך למכללה מובילה; מכללה אשר רמת תלמידיה, רמת הסגל שלה, ורמת תוכנית הלימודים שלה הן מהגבוהות במערכת הכשרת המורים בארץ.

המכללה הפכה לשם דבר בעולם החינוך הן בזכות בוגריה, הן בזכות מערך פירסומים ענף, והן בזכות ההשתלמויות וימי העיון שהיא מציעה לציבור הרחב.

על המתרחש במכללה מאז שהפכה למוסד אקדמי בעל שם, ועל הייחוד שבה כיום, יש צורך בסקירה נפרדת, ועוד חזון למועד.

ז. תחנות חשובות בתולדות המכון להכשרת מורים והמכללה

תשל"ב – מגעים בין ראשי ישיבת "הר עציון", הרב יהודה עמיטל והרב אהרן ליכטנשטיין, לבין משרד החינוך, להקמת מסגרת להכשרת מורים.

תשל"ג – שנה ראשונה של לימודי הכשרה לבוגרי המחזור הראשון של ישיבת "הר עציון" במסגרת המכון להכשרת מורים.

תשל"ד – מלחמת יום הכיפורים.

תשל"ה – סיום הלימודים של המחזור הראשון והשני, והענקת תעודת הוראה לבוגרים בדרגת מורה מוסמך בכיר. תעודת ההוראה הוכרה על ידי משרד החינוך.

תשמ"ג – מעבר מתוכנית דו שנתית לתוכנית תלת שנתית.

תשנ"ג – בוגרי המכון משתלבים בתוכנית השלמה מדרגת מורה מוסמך בכיר לתואר ראשון (B.ed) במכללה ירושלים.

תשנ"ז – המועצה להשכלה גבוהה מעניקה היתר למכללת הרצוג להעניק תואר בוגר בהוראה (B.ed) בתוכנית ארבע שנתית.

תשס"ג – משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה מאפשרים לפתוח כיתה של בנות מהמדרשה במגדל עוז, להכשרה להוראה במסגרת מכללת הרצוג.

תשס"ז – המועצה להשכלה גבוהה מאפשרת למכללת הרצוג לפתוח תוכנית לימודים לתואר שני (M.ed).